

**ELEKTRON KATALOQ VƏ ONUN KİTABXANALARDA
TƏTBİQİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Y.A.MƏMMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti

Cəmiyyətimizin informasiya mərkəzlərindən olan kitabxanalarımız yarandığı ilk gündən oxucuların informasiya tələbatını ödəmək məqsədi ilə inkişafa meyli olmuş və kitabxana sahəsində tətbiq edilən bütün yenilikləri qəbul etmişdir. Müasir dövrdə kitabxanalarda yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinə geniş yer verilmişdir. Oxucuların informasiya tələbatını uzaq məsafədən ödəmək məqsədilə respublikamızın bir çox kitabxanasında artıq elektron kataloqdan istifadə edilir. Bu da kitabxanaların cəmiyyətdə imicinin daha da yüksəlməsinə və istifadəçi sayının artmasına şərait yaradır. İndi bu inkişafa şərait yaradan elektron kataloq haqqında qısa da olsa məlumat verək.

1996-cı ildən MDB ölkələrində qüvvədə olan 7.76.96 nömrəli dövlətlərarası terminoloji standartın 8.19-cu bəndində elektron kataloqa belə tərif verilir: “Elektron kataloq – real vaxt rejimində işləyən və oxucuların istifadəsinə verilən maşınlaoxunan kataloqdur”. Bu tərifin ardınca elektron kataloqun ingilis-amerikan ədəbiyyatında qarşılığının ən çox işlənən variantı da verilir. “On-line public access catalogue, OPAC”. Maraqlıdır ki, ingilis dilli ixtisas ədəbiyyatında “elektron kataloq” termininin qarşılığı “electronics catalog” kimi işlənir. MDB ölkələrindən fərqli olaraq, ABŞ-da “elektron kataloq” termini müxtəlif mənalarda işlənir: “Maşınlaoxunan kataloq” (Machine-readable catalog) maşınlaoxunan formada biblioqrafik yazıları mühafizə edir. “Maşınlaoxunan kataloq” elektron kataloqa verilən ümumi addadır. “On-line catalog” – daimi mühafizə edilən, biblioqrafik yazılar müntəzəm olaraq əlavə edilən və birbaşa istifadəyə, çıxışa imkan verən kataloqdur. Rusdilli ədəbiyyatda belə kataloqu real vaxt rejimində işləyən kataloq (Каталог работающий в реальном масштабе времени) adlandırılır. Belə kataloqu dialoq, yaxud interaktiv rejimdə işləyən kataloq adlandırmaq bir qədər dəqiq deyil. Çünki yığcam diskdə (CD) olan “On-line catalog”a (yəni rabitə xidmətindən kənar olan kataloq) istifadəçiyə dialoq rejimində işləməyə imkan verən proqrama malik ola bilər.

Qeyd edilənlə yanaşı, son illərin rus ədəbiyyatında elektron kataloqa müxtəlif izahlar və təriflər verilir.

Elektron kataloq elektron kartateka kimi dörd komponentdən ibarətdir: proqram (əsas), terminoloji (mühit), informasiya (interfeys), operat (xüsusi).

Elektron kataloq – maşınla oxunan formada reallaşdırılan kitabxana kataloqudur. (QOST 7.26.80)

Elektron kataloq – kataloq funksiyalarını da icra edən biblioqrafik məlumat bazasıdır.

Elektron kataloq – avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi və ya onun altsistemidir.

Elektron kataloq – onlayn kataloqudur.

Bu təriflərin hər biri mübahisəlidir. Lakin yuxarıda deyilən QOST 7.76.96-da verilən tərif mütəxəssislərin çoxu tərəfindən qəbul edilir. Yalnız ingilisdilli ölkələrdə deyil həmçinin əksər Qərbi Avropa ölkələrində elektron kataloqun digər adı OPAC (Online Public Access Catalog) kimi ifadə edilir. Amerikan ixtisas ədəbiyyatında OPAC dedikdə real rejimdə işləyən paylayıcı (şəbəkə) və kütləvi istifadəyə imkan verən kataloq nəzərdə tutulur. Elektron kataloqu məlumat bazasından fərqləndirmək lazımdır. Yuxarıda adını çəkdiyimiz 7.76.96 nömrəli terminoloji standartda məlumat bazasına belə tərif verilir: “Müəyyən edilmiş məqsədə kifayət dərəcədə cavab verən, maşınla oxunan formada təqdim edilən, informasiyanın avtomatlaşdırılmış emalına imkan verən məlumat naboru”. Məlum olduğu kimi kataloq kartoçkalarında yazılan, əl üsulu ilə istifadə edilən belə məlumat naboru maşın yaddaşına (sərt diskə), yaxud yığcam diskə (CD) keçirilərək istifadə üçün müəyyən sistemə salınsa, onu “biblioqrafik məlumat bazası” adlandırırlar.

Elektron kataloq ənənəvi kataloqların təqdim etdiyi bütün xidmət növlərini əhatə etməklə, əlavə axtarış imkanları da yaratmalıdır. Əgər xidmət imkanları ənənəvi kataloqa nisbətən azdırsa, belə kataloq səmərəli deyildir. Elektron kataloq yüksək axtarış operativliyinə və uzaq məsafədən axtarış imkanlarına malik olmalıdır. Elektron kataloqun vacib cəhətlərindən biri oxucuya verilən biblioqrafik yazıların monitorda asanlıqla oxunmasını təmin etmək, müəyyən sənədə aid olan biblioqrafik yazıda həmin sənədin neçə nüsxədə olduğunu, hansı fondada mühafizə edildiyini, kitabxanalararası abonentlə verilməsi mümkünlüyünü, elektron variantının olub-olmamasını, sənədin elektron göndəriş vasitəsilə verilməsi mümkünlüyü və bu halda qiymətini bildirməkdir. Bir sıra iri kitabxanaların elektron kataloqları uzaq məsafədən müraciət rejimində müəyyən biblioqrafik yazının aid olduğu ilkin sənədli avtomatik olaraq əlaqədar elektron kitabxanadan seçir və istifadəçi kredit kartı ilə müəyyən məbləğ ödədikdən sonra həmin sənədi elektron poçt yolu ilə istifadəçiyə göndərir.

Elektron kataloqlaşdırma texnologiyasının yaradılması ideyası XX əsrin 60-cı illərindən başlayıb. İdeyanın nəzəri əsaslandırılması ABŞın Konqres Kitabxanasının o dövrdəki direktoru L.Avrana məxsusdur. Bir neçə il sonra, yəni 60-cı illərin birinci yarısında AACR1 kataloqlaşdırma qaydaları əsasında

MARC (Machine Reodable Catalog) adlanan biblioqrafik yazı formatı yaradılmışdır. İlk illərdə MARC formatı biblioqrafik yazıların kitabxanalar arasında mübadiləsi üçün nəzərdə tutulurdu, yəni ənənəvi kitabxana kataloqlarını əvəz etmək məqsədilə yaradılmışdı. Sadəcə olaraq cari ədəbiyyatın biblioqrafik yazılara mövqeli yazı sistemi əsasında maqnit lentlərə keçirildi və Konqres Kitabxanasının müqavilə bağladığı digər kitabxanalara poçt vasitəsilə göndərildi. Bu proses o dövrdə hesablama tenikasının və kommunikasiya vasitələrinin aşağı inkişaf səviyyəsi ilə izah edilir.

Elektron kataloqlaşdırma sahəsində keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsi XX əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlanır. Bu dövrdə elektron kataloqlaşdırma formatı (MARC) təkmilləşdirildi, milli maşın formatları yaradıldı və ənənəvi kataloqun elektron kataloqla əvəz edilməsi prosesi başlandı.

70-ci illərin birinci yarısında fərdi kompüterlərin, telerabitə qurğularının və onlara uyğun olan standart proqram təminatı sisteminin yaradılması bütün inkişaf etmiş ölkələrdə elektron kataloqların vahid qaydada işlənməsinə və mübadiləsinə şərait yaratdı. İnternetin və onun ilk baza servisi olan elektron poçtun tətbiqi elektron poçtun tətbiqi elektron informasiya mübadiləsinə əlverişli şərait yaratmış oldu.

XX əsrin 80-cı illərində informasiya texnologiyalarında sistem yavaşması işləmələrdə hakim mövqə qazandı, yeni sistem arxitekturaları, əməliyyat sistemləri, baza və tətbiq proqram paketləri, məlumat bazalarının, inteqral informasiya sistemlərinin şəbəkə modelləri işlənilib hazırlandı.

Bununla əlaqədar olaraq ənənəvi kataloqlar elektron kataloqlarla əvəz edildi. Yeni kataloqlaşdırma formatları, o cümlədən UNIMARC yaradıldı.

Elektron kataloqlaşdırma sahəsində müasir mərhələ bütün dünyada 90-cı illərin əvvəllərindən başlanmışdır. Bu dövr böyük tutumlu yaddaşa malik olan fərdi kompüterlərin, süperkompüterlərin, optik və lazer disklerin, sürətli ötürmə imkanlarına malik olan kommunikasiya avadanlıqlarının yaradılması və tətbiqi ilə bağlıdır. Son 10-15 ili əhatə edən bu dövrdə elektron kataloqlaşdırma texnologiyası avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri (AKİS) və şəbəkə mühiti (internet) ilə tam inteqrasiya edilmişdir. Elektron kataloqlaşdırma, onlayn rejimli məlumat bazalarının və elektron kitabxanaların ən aktual fəaliyyət istiqamətləri getdikcə aparıcı mövqə qazanır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Xələfov A.A. Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası 90 il Elm və Təhsilin xidmətində. - B., 2009. -208 s.*
2. *Bakı Dövlət Universiteti Elmi Kitabxanasının 2005-2009-cu il hesabatları*

3. Шрайберг Я.Я. Библиотеки электронная информация и
меняющееся общество в информационном веке. М., 2006, 35 с.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО
КАТАЛОГА В БИБЛИОТЕКАХ**

Е.А.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

*В статье поясняется возникновение электронного каталога, его
сущность, а также принципы применения в библиотеках.*

**THE ELECTRONIC CATALOGUE AND SOME QUESTIONS
OF ITS APPLICATION IN LIBRARIES.**

Y.A.MAMMADOVA

SUMMARY

*In the article is commted arising of the electron cataloque, its essence
and also applied prinsipes in the library.*